

FONETIK O'ZGARISHLARNING TIL TARAQQIYOTIDAGI ROLI: TARIXIY
VA ZAMONAVIY YONDASHUV

Asanova Sarvara Suyuntbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi asanovasarvara406@gmail.com

Annotatsiya: *Fonetik o'zgarishlar tilning rivojlanishida eng asosiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Ular tarixiy davrlarda tovush tizimining yangilanishi, tovushlar almashinuvi, cho'ziqlik va qisqarish hodisalari orqali tilning ichki qonuniyatlarini belgilagan. Shu bilan birga, fonetik o'zgarishlar zamonaviy davrda ham faol bo'lib, nutqiy iqtisod, tezkor muloqot va sotsiolingvistik omillar ta'sirida namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada fonetik o'zgarishlarning tarixiy ildizlari hamda hozirgi zamon nutqiy jarayonlaridagi ko'rinishlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek tili fonetikasi misolida tovushlarning almashishi, tushib qolishi, birlashishi kabi jarayonlarning umumiy qonuniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, fonetik o'zgarishlarning til taraqqiyotidagi barqarorlik va yangilanishni uyg'unlashtiruvchi omil sifatidagi o'rni ham ilmiy asosda izohlangan.*

Kalit so'zlar: *fonetik o'zgarish, tarixiy fonetika, zamonaviy fonetika, til taraqqiyoti, tovush almashuvi, nutqiy iqtisod, lingvistik tizim.*

MAVZUNING DOLZARBLIGI

Tilning tarixiy rivojlanishi fonetik o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Tovush tizimida yuz bergan har qanday o'zgarish tilning boshqa darajalariga — morfologiya, leksika va sintaksisga ham bevosita ta'sir qiladi. Masalan, qadimgi turkiy tillarda yuz bergan fonetik o'zgarishlar o'zbek tilining hozirgi holatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan. K^ok → ko'k, adak → oyoq kabi o'zgarishlar til taraqqiyotining uzluksiz jarayon ekanini ko'rsatadi.

Bugungi kunda til taraqqiyotini o'rganishda fonetik hodisalarni tarixiy ildizlari bilan bir qatorda zamonaviy nutqiy jarayonlardagi xususiyatlarini ham o'rganish dolzarb masala hisoblanadi. Global kommunikatsiya, xorijiy tillarning ta'siri, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi tezkor muloqot shakllari fonetik o'zgarishlarni jadallashtirmoqda. Yoshlar nutqida tovushlarning qisqarishi, so'zlarning soddalashtirilgan talaffuzi ko'plab lingvistik tadqiqotlarning diqqat markaziga aylanmoqda.

Shu bois fonetik o'zgarishlarning til taraqqiyotidagi rolini tarixiy va zamonaviy yondashuvlarda chuqur tahlil qilish nafaqat lingvistik nazariya uchun, balki nutq madaniyati, til o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik kabi amaliy yo'nalishlar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Metodologiya. Maqola ilmiy tahlil jarayonida qiyosiy-tarixiy, tizimli va funksional yondashuvlarga asoslandi.

Qiyosiy-tarixiy metod qadimgi turkiy tillarda va o'zbek tilining turli davrlarida yuz bergan fonetik o'zgarishlarni aniqlash hamda ularni zamonaviy nutqdagi jarayonlar bilan qiyoslashga xizmat qildi. Masalan, qadimgi yodgorliklardagi tovush almashuvlari va hozirgi o'zbek tilidagi talaffuzdagi soddalashtiruvchi jarayonlari taqqoslandi.

Tizimli metod yordamida fonetik o'zgarishlarning tilning boshqa darajalari bilan bog'liqligi o'rganildi. Fonetik hodisalar leksik birliklarning shakllanishi, morfologik

qo'shimchalarning o'zgarishi va gap qurilishidagi farqlarga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilindi.

Funksional yondashuv orqali zamonaviy nutqdagi fonetik o'zgarishlarning kommunikativ samaradorlikka xizmat qilishi ko'rib chiqildi. Xususan, tez nutqda tovushlarning qisqarishi yoki qo'shilishi nutqiy iqtisod tamoyiliga mos ekanligi ilmiy asosda izohlandi.

Metodologik asos sifatida o'zbek tilshunosligining yetakchi olimlari (A. Qodirov, M. Jo'rayev, A. Hojiev va b.) hamda fonetika bo'yicha so'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar manba sifatida foydalanildi.

Muhokama

Tarixiy fonetik o'zgarishlar. O'zbek tilining taraqqiyoti davomida tovush sistemasi bir qancha o'zgarishlarga uchragan. Masalan, qadimgi turkiy tildagi k tovushi ko'plab hollarda x tovushiga aylangan (köz → ko'z, kök → ko'k). Shuningdek, d tovushi y tovushiga o'zgarib, adak → oyoq shaklida namoyon bo'lgan. Bunday hodisalar tilning ichki qonuniyatlari hamda fonetik muvofiqlik asosida yuz bergan.

Zamonaviy fonetik jarayonlar. Bugungi kunda o'zbek tilida fonetik o'zgarishlarning ko'plab nutqiy shakllari mavjud. Jumladan, tez nutqda tovushlarning qisqarishi (borayapman → boryapman), ortiqcha tovushlarning tushib qolishi (ketayotgan → ketvotgan), qo'shilish jarayonlari (hamma odam → hammadam) kuzatiladi. Bu jarayonlar, asosan, nutqiy iqtisod tamoyili bilan izohlanadi.

Fonetik o'zgarishlarning til taraqqiyotidagi roli. Fonetik o'zgarishlar tilning tabiiy rivojlanishini ta'minlaydi. Tarixiy o'zgarishlar tilning yangi davrlarga moslashishini ko'rsatsa, zamonaviy o'zgarishlar nutqning soddalashuviga, tezlashuviga xizmat qiladi. Shu jihatdan, fonetik hodisalar til taraqqiyotida barqarorlik va yangilanishni uyg'unlashtiruvchi omil hisoblanadi.

Xulosa. Fonetik o'zgarishlar tilning rivojlanishida barqaror va yangilanuvchi jarayonlarni uyg'unlashtiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Tarixiy fonetik o'zgarishlar o'zbek tilining shakllanishiga asos bo'lgan, zamonaviy o'zgarishlar esa tilning moslashuvchanligini va muloqotdagi samaradorligini ta'minlamoqda. Nutqiy iqtisod, tezkor muloqot va sotsiolingvistik omillar fonetik jarayonlarni jadallashtirib, yangi talaffuz shakllarining yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fonetik o'zgarishlar tilning barcha darajalariga ta'sir etib, uning rivojlanishini izchil davom ettiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Ularni chuqur o'rganish til tarixini yoritishda, hozirgi davr nutqiy hodisalarini tushuntirishda, tilni o'qitish va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kelgusida fonetik o'zgarishlarni lingvistik, sotsiolingvistik va psixolingvistik yondashuvlarda yanada kengroq o'rganish til taraqqiyotini tushuntirishda yangi ilmiy natijalarni taqdim etishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qodirov, A. (2010). Umumiy tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan.

2. Jo'rayev, M. (2015). Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
3. Hojiev, A. (2002). O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: Fan.
4. Yo'ldoshev, M. (2008). Tilshunoslik nazariyasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi.
5. Rasulov, R. (2011). O'zbek tilida fonetika masalalari. Toshkent: Universitet nashriyoti.
6. G'ulomov, A. (2006). Til va nutqning ijtimoiy tabiati. Toshkent: Fan.
7. Karimov, S. (2018). Zamonaviy fonetika va nutq jarayonlari. Toshkent: Turon zamin ziyo.
8. Raxmonov, N. (2019). Nutq madaniyati va fonetik birliklar. Toshkent: Tafakkur qanoti.